

Ольга КНЕЙСЛЕР

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СТРАХУВАННЯ

Розглянуто вітчизняні та зарубіжні теорії страхування. Наведено специфічні ознаки, за якими страхування відрізняється від інших економічних категорій. Запропоновано концептуальну модель поняття страхування.

The native and foreign theories of insurance are considered. Specific signs which differ insurance from other economic category are defined. The conceptual model of insurance concept is offered.

Утвердження ринкових засад господарювання в Україні зумовлює необхідність організації надійного страхового захисту усіх суб'єктів ринку. В умовах обмежених можливостей фінансування страхового захисту за допомогою централізованих і децентралізованих ресурсів добре налагоджена система страхування здатна забезпечити безперервність та безперебійність національного виробництва, гарантувати економічну стабільність і соціальний захист населення, сприяти активізації інвестиційних процесів у суспільстві.

В Україні є усі передумови для розвитку страхової справи. Проте доопрацювання потребують теоретичні аспекти інституту страхування. Кожний період розвитку суспільства знайшов своє безпосереднє втілення у постулатах страхування, визначивши особливості у висвітленні та розумінні цієї економічної категорії. Але навіть усталені постулати підлягають час від часу перегляду, конкретизації відповідно до соціально-економічного розвитку суспільства. Керуючись чинним страховим законодавством та багаторічним досвідом наукових досліджень концептуальних засад страхування, спробуємо сформулювати власне бачення цього поняття. На нашу думку, переосмислення розуміння змісту страхування та його призначення в умовах розвитку ринкової еко-

номіки дасть змогу налагодити ефективну, адекватну новим умовам господарювання систему страхування.

Окремі аспекти цієї наукової проблеми стали предметом досліджень вітчизняних науковців, зокрема М. Александрової, В. Базилевича, Н. Внукової, К. Воблого, О. Заруби, М. Клапківа, М. Лутака, С. Осадця, К. Шелехова. Належне місце у вивченні теоретичних засад страхування займають праці зарубіжних вчених-економістів: А. Гвозденко, С. Єфімова, Є. Кагаловської, К. Турбіної, Ю. Троніна, В. Шахова, Р. Юлдашева.

В економічній літературі питанням висвітлення поняття страхування приділена значна увага. Вчені-економісти, досліджуючи проблеми страхування у своїх наукових працях, намагалися запропонувати альтернативне визначення страхування. Проте у теорії страхування єдиної думки щодо розуміння змісту цієї категорії дійти не вдалося.

В умовах розвитку ринкової економіки, ускладнення взаємовідносин між господарюючими суб'єктами зростає ймовірність виникнення непередбачуваних подій, підвищується ступінь ризику в усіх сферах життя та господарської діяльності. Наявність елементів ризику, якими неодмінно супроводжується суспільне виробництво, підприємни-

цька діяльність та життя окремих громадян, породжує необхідність їхнього попередження, відшкодування, зменшення збиткових наслідків. Взаємовідносини між людьми з приводу забезпечення стійких гарантій захисту їх майнових інтересів формують зміст категорії “страховий захист”.

З огляду на сказане, вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на розкритті соціально-економічної сутності категорії “страховий захист”.

У наукових дослідженнях процесу страхування В. Шахов відокремлює низку ознак, що характеризують страховий захист як економічну категорію: випадковий характер настання стихійного лиха або інших проявів руйнівних сил природи; вираз шкоди в натуральній або грошовій формі; об’єктивна необхідність відшкодування збитків; реалізація заходів для попередження та подолання наслідків конкретних подій [1, 6]. Деяку іншу інтерпретацію ознак подає Л. Рейтман: випадковий характер настання руйнівної події; надзвичайність нанесеної шкоди, що характеризується матеріальними та грошовими витратами; об’єктивна необхідність попередження, подолання наслідків вказаних подій і відшкодування матеріальної або іншої шкоди [2, 8]. Лише трьома формами визначає страховий захист В. Потоцький: “прагнення попередити небезпеку, боротися з нею при її настанні і, нарешті, залікувати рани після неї” [3, 6].

Враховуючи щойно наведені ознаки економічної категорії страхового захисту, визначимо його сутність.

У вузькому трактуванні сутність страхового захисту полягає “у наявності страхового ризику і в необхідності захисних заходів” [1, 6; 2, 8; 4, 13]. Проте у такому висвітленні поняття страхового захисту відсутні мета страхового захисту та джерела його забезпечення.

У ширшому розумінні страховий захист визначено у підручнику “Страхування” за редакцією С. Осадця, сутність якого полягає у “нагромадженні і витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів з

попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов’язаних з ними втрат” [5, 10].

Відповідно до викладеного вище, пропонуємо розглядати страховий захист “як економічну категорію, що відображає процес мобілізації і використання грошових та інших ресурсів для попередження, подолання або зменшення впливу несприятливих подій (ризиків) і відшкодування їх наслідків з метою забезпечення безперервного і безперебійного суспільного виробництва та підтримки стабільності і надійності досягнутого рівня життя”. На нашу думку, таке трактування сутності страхового захисту є найповнішим.

Страховий захист може забезпечуватися лише за наявності ресурсів, які зосереджуються для цих цілей у страховому фонді суспільства. Так, з’являється об’єктивна необхідність у створенні страхового фонду, призначеного для збереження збалансованості, пропорційності розвитку суспільного виробництва, скорочення збитків внаслідок виникнення ризикових ситуацій. Сутність страхового фонду й економічні передумови його виникнення трактуються двома теоріями: марксистською та амортизаційною.

Марксистську теорію страхового фонду розвинув К. Маркс у науковій праці “Капітал”, де стверджував, що джерелом формування страхового фонду є додаткова вартість [6, 388–389]. Згідно з цією теорією у страховому фонді на перший план виступає виробничий його характер, тобто основним його призначенням є компенсація втрат, понесених у процесі виробництва. Відповідно до цього, визначається місце фонду в розподілі валового внутрішнього продукту. Враховуючи ймовірнісний характер застрахованих ризиків, “страховий фонд формується не для споживання та нагромадження, а для відшкодування збитків, що заподіяні в результаті настання страхових подій на виробництві” [7, 386]. Таку ж точку зору, яка полягає у визнанні страхового фонду як самостійної частини національного продукту поряд з фондами нагромадження та споживання, поділяють у своїх наукових досліджен-

нях Л. Мотильов, П. Половінкін, В. Райхер [8, 27–28; 9, 37; 10, 10].

У XIX–XX ст. основна увага вчених-економістів спрямовується на вивчення амортизаційної теорії страхового фонду. Основоположниками амортизаційної концепції є німецькі вчені А. Вагнер і Е. Шредер, прихильниками в 20-ті рр. – С. Струмилін і Г. Постніков. Вона проводить повну аналогію між страховим та амортизаційним фондом, між страхуванням та амортизацією. Згідно з науковими ідеями А. Вагнера, формування страхового фонду здійснюється не за рахунок “нової праці”, а у “формі переходу капіталу в продукт”, тобто частини вартості засобів виробництва – на виготовлений продукт [11, 6–9]. Аналогічним є бачення процесу страхування у Е. Шредера. Різниця полягає у тому, що мірою визначення величини вартості, що переноситься з капіталу на продукт в амортизаційному фонді, є ступінь зношення засобів виробництва, а у страховому фонді – ступінь ризику, якому підлягає дане майно [12, 261–262]. Тому, джерелом формування страхового фонду згідно з амортизаційною концепцією є перенесена вартість (витрати виробництва). Прихильником такої теорії є Н. Вальдгейм, який стверджує, що “страхування, як і амортизація, пов’язане з перенесенням вартості капіталу на продукт і, відповідно, відноситься до сфери відтворення капіталу” [13, 232–233].

Дискусії щодо страхування й амортизації велися і в радянській економічній літературі. Наукові ідеї марксистської теорії страхового фонду підтримує С. Рибніков, розглядаючи страховий та амортизаційний фонди, як дві протилежні концепції [14, 9–11], тоді як С. Струмилін та Г. Постніков – ототожнюють ці два фонди [15, 49].

В. Райхер у науковій праці “Общественно-исторические типы страхования”, яка базується на політекономічному вченні К. Маркса, критикує амортизаційну теорію страхового фонду, підкреслюючи своєрідну містичність та антинауковість даної теорії [10, 11–12]. По-перше, Райхер підкреслює неможливість іс-

нування реального взаємозв’язку і залежності між зношенням капіталу і перенесенням його вартості, за ступенем зношення, на продукт. Пояснює таке трактування німецький вчений тим, що вартість капіталу не може переноситися на продукт внаслідок впливу ризику втрати цього капіталу і при цьому якраз в міру такого ризику. По-друге, страховий фонд необхідний для відшкодування втрат не тільки в основному, а й в оборотному капіталі. Проте оборотний капітал переносить свою вартість не частинами, а повністю. Відповідно, вартість оборотного капіталу повністю включається у вартість продукту. На основі такого трактування виникає запитання щодо джерела формування страхового фонду. По-третє, страховий фонд існує не тільки для відшкодування у процесі виробництва втрат при настанні страхових випадків, а й при споживанні і навіть у випадках, пов’язаних з життям людини.

На думку Т. Гварліоні, амортизаційну політику страхового фонду необхідно уточнити, визначивши страхові відносини щодо формування та використання фонду відшкодування [16, 45]. Неприятливі події, які виникають у суспільстві, рівнозначні матеріальному та фізичному зносу національного достатку. Тому, амортизаційні відрахування і витрати на страхування засобів виробництва є складовими фонду відшкодування. Таким чином, підкреслює Т. Гварліоні, страхування забезпечує не тільки перерозподіл національного продукту, а й розподіляє валовий внутрішній продукт.

В економічній літературі термін “страховий фонд” часто ототожнюється із “резервним фондом”. Відповідно, Ф. Коньшин вважає, що резервний або страховий фонд – “це сукупність народногосподарських ресурсів, наявність яких є економічною необхідністю соціалістичного суспільства...” [17, 11–13]. У такому трактуванні немає жодних передумов для розмежування створених при страхуванні ресурсів, в тому числі тієї їх частини, яка використовується для відшкодування втрат в процесі виробництва, від фонду нагромадження національного продукту.

У своїх наукових дослідженнях А.Плешков розглядає страховий та резервний фонд як два окремих фонди, кожний з яких має принципові особливості, а відповідно і відмінності [18, 24].

У сучасній ринковій економіці з розвинутим страховим ринком формування та використання страхового фонду базується на природі страхового ризику та управлінні ним (ризик-менеджменту). У підручнику "Страховання" за редакцією С. Осадця страховий фонд трактується як "сукупність натуральних запасів і фінансових резервів суспільства, призначених для попередження, локалізації і відшкодування збитків, завданих стихійними лихами, нещасними випадками та іншими надзвичайними подіями" [5, 572].

Враховуючи наведені теорії, що розкривають природу страхового фонду, визначимо економічну сутність фонду страхового захисту суспільства "як сукупність натуральних і грошових резервів, що формуються за рахунок частини валового внутрішнього продукту і використовуються для реалізації заходів з попередження, відшкодування збитків, завданих несприятливими подіями (ризиками)".

У період поступового переходу до ринкових відносин принципових змін зазнали фонди страхового захисту суспільства. Система суспільного виробництва, яка базується на приватній власності на засоби виробництва і ринковому механізмі господарювання, передбачає певну майнову самостійність господарюючих суб'єктів. Відповідно, в умовах розвинутих ринкових стосунків відокремлених суб'єктів господарювання централізований метод формування страхового фонду для захисту їх майнових інтересів практично не застосовується, за винятком спеціальних програм державної допомоги. В іншому разі, це призвело б у кінцевому підсумку до безпідставного перерозподілу коштів одних підприємств і платників податків на користь інших. У сучасній ринковій економіці натуральні та грошові резерви держави становлять:

- стратегічні запаси держави у вигляді продукції, палива та інших матеріальних ресурсів, які знаходяться у підпо-

рядкуванні спеціалізованого відомства Кабінету Міністрів – Державного матеріального резерву;

- резервний фонд Кабінету Міністрів України та резерви оборотної касової готівки, які перебувають у розпорядженні Уряду.

З метою державного фінансового забезпечення системи соціального захисту як самостійної галузі страхування, досягнення соціальної стабільності держава формує грошові фонди цільового призначення. Такі страхові фонди організовуються шляхом мобілізації обов'язкових страхових внесків фізичних та юридичних осіб з метою забезпечення їх в разі непрацездатності, старості, малозабезпеченості.

В умовах утвердження ринкових засад економіки України значний дефіцит державних фінансових ресурсів, що зумовлений фінансовими труднощами, забезпечує все меншу частку централізованих грошових резервів держави у джерелах надання страхового захисту. Відповідно, із обмеженими можливостями фінансового забезпечення страхового захисту за рахунок централізованих та децентралізованих ресурсів у ринковому середовищі найбільш пріоритетною та ефективною формою страхового захисту суспільства є страхування, яке забезпечує гарантію відшкодування збитків у разі настання страхових випадків.

У теорії страхування існують різні підходи вчених-економістів щодо з'ясування поняття страхування. Зокрема, у наукових джерелах страхування визначається як форма, спосіб, метод, система заходів або система економічних відносин.

Так, у вузькому трактуванні розглядається страхування в Енциклопедичному словнику – "як один із способів відшкодування за рахунок страхового фонду збитку, заподіяного майну юридичних і фізичних осіб стихійними лихами або нещасними випадками" [19, 454]. У даному визначенні автор вказує лише на окремі об'єкти страхування та страхові випадки, за якими може бути відшкодовано збитки.

У фінансовому словнику страхування – це «система заходів щодо створення страхових (грошових) фондів, призначених для повного або часткового відшкодування втрат суб'єктом господарювання від непередбачених обставин (стихійних лих, аварій, нещасних випадків, невиконання зобов'язань збанкрутованими контрагентами тощо) та надання допомоги громадянам (чи їх сім'ям) у разі настання страхових випадків – досягнення певного віку, втрати працездатності, смерті тощо...» [20, 45]. У такому підході трактування страхування переобтяжено переліком видів страхових подій і розглядається однобічно тільки з позиції захисту страхувальників.

Офіційне тлумачення страхування в Україні подано в Законі України «Про страхування» (остання редакція), дія якого не поширюється на державне соціальне страхування: «Страхування – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення цих фондів» [21]. У Законі вказані мета страхування, джерела забезпечення страхового захисту.

У більшості наукових праць стрижневою основою визначення страхування як економічної категорії є доміант відносин: відносин економічних, виробничих, перерозподільчих, грошових, фінансових.

Як зазначає Л. Юрченко, страхування – одна з найдавніших категорій суспільно-виробничих відносин [22, 10]. На думку П. Штефюк та Т. Штефюк, страхування – необхідний елемент виробничих відносин [23, 6].

С. Осадець подає наступне визначення страхування: «Це двосторонні економічні відносини, які полягають у тому, що страхувальник, сплачуючи грошовий внесок, забезпечує собі (чи третій особі) у разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати

страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, вживає превентивні заходи, спрямовані на зменшення ризику, а при потребі перестраховує частину своєї відповідальності» [5, 24]. У такому трактуванні враховані усі вищенаведені специфічні ознаки страхування: страховий інтерес; формування і використання страхових резервів; інверсія страхового циклу; наявність страхової компанії – спеціалізованої установи, яка надає страховий захист. Автор визначає джерела забезпечення страхового захисту.

Разом з тим, визначення страхування у С. Осадця базується на таких аспектах:

- страхування є системою економічних відносин між конкретними суб'єктами господарювання – страховиками та страхувальниками;
- «страхування передбачає превентивне спрямування захисту».

К. Волбий стверджує, що «найпоширенішим є визначення страхування як системи економічних відносин, яка охоплює утворення спеціального фонду засобів (страхового фонду) та його використання (розподіл та перерозподіл) для подолання та відшкодування різноманітних втрат, збитків, спричинених несприятливими подіями (страховими випадками), шляхом виплати страхових сум та страхових відшкодувань» [24, 9]. Однак не завжди виплата страхової суми спричинена настанням страхового випадку і має негативний результат. Може бути така ситуація, коли страхова сума сплачується після закінчення договору страхування.

Аналогічним є висвітлення поняття страхування у Н. Внукової та В. Шахова, які розглядають страхування як економічну категорію, що пов'язана з процесом формування та використання страхових фондів [25; 26].

На нашу думку, страхування як економічна категорія є системою економічних (перерозподільчих) відносин, що охоплює:

- формування спеціального грошового фонду за рахунок внесків фізичних та юридичних осіб;

– використання цього фонду для відшкодування збитків внаслідок несприятливих подій (ризиків).

З позиції цільового формування і використання страхового фонду страхування можна вважати фінансовими відносинами.

Як вважає А. Єрмошенко, “страхування – це фінансові відносини із захисту майнових інтересів господарюючих суб’єктів і населення при настанні страхової події за рахунок фондів, сформованих за рахунок страхових премій” [27, 48].

Водночас, страхування охоплює особливі фінансові відносини, які дають підстави відрізнити страхування від інших економічних категорій.

Так, цілком слушно відзначив О. Заруба: “...для страхування характерні відносини, змістом яких є перерозподіл доходів і коштів для нагромадження лише з метою відшкодування матеріальних чи інших втрат (здоров’я, працездатності тощо)” [28, 6]. Отже, в основі страхування лежить ймовірний рух грошової форми вартості.

Таким чином, однією із ознак фінансової категорії страхування є ймовірний рух грошової форми вартості. Грошові перерозподільчі відносини виникають тільки за наявності страхового ризику, що має стохастичний характер.

У своїх дослідженнях В. Шахов стверджує, що “страхування передбачає замкнутий перерозподіл збитку за допомогою спеціалізованого, грошового страхового фонду, що створюється за рахунок страхових внесків. При страхуванні виникають перерозподільчі відносини з формування і використання цього фонду, що наближує страхування до фінансів, але водночас і підкреслює його особливості” [26, 18].

Ми розділяємо думку автора, що страхування, як і фінанси, зумовлено рухом грошових коштів при формуванні та використанні відповідних цільових фондів у процесі розподілу та перерозподілу доходів і нагромаджень усіх суб’єктів господарювання. При цьому, з одного боку, наявність такої ознаки наближує

страхування до категорії фінансів, а з іншого – підкреслює його особливості. Однак для страхування характерні економічні відносини, пов’язані лише з перерозподілом доходів і коштів для нагромадження з метою відшкодування збитків. При цьому такий перерозподіл між учасниками страхових відносин має замкнений характер, який пов’язаний із солідарним розкладенням нанесеного збитку. Замкненість полягає у тому, що використання страхового фонду обмежується тими суб’єктами, які брали участь у його формуванні.

З огляду на вищезазначене, специфічною ознакою перерозподільчих відносин, які зумовлені страхуванням, є те, що вони пов’язані із солідарним перерозподілом величини збитку між учасниками страхування. “Саме замкнутий розподіл збитку є відмінною ознакою категорії страхування, її особливістю щодо інших фінансових категорій,” – зазначає О. Заруба [28, 17].

Разом з тим, страхування базується на можливості настання страхового випадку, тобто страхуванню притаманний ймовірнісний характер відносин. Відповідно, рух грошових коштів у страхуванні залежить від ступеня ймовірності нанесення збитку страховими подіями. Чим вищою є така ймовірність, тим більшим є страховий внесок і розмір відшкодування. Натомість, фінансування має плановий характер формування та використання грошових фондів.

Важливо зазначити, що замкнене розкладення збитків обумовлює таку специфічну ознаку страхування, як поверненість страхових платежів, внесених до страхового фонду. Внески кожного учасника страхового фонду призначені для страхових виплат, тобто вони повертаються їм у вигляді страхових сум або страхового відшкодування. Як вважає М. Басаков, саме ознака повернення коштів наближає економічну категорію страхування до категорії кредиту [29]. Однак не можна сказати, що страхувальник кредитує страховика, оскільки він купує страховий захист.

Таким чином, страхування як економічна категорія – це сукупність перерозподільчих

відносин, які виникають між двома суб'єктами – страховиком і страхувальником – з приводу формування грошових фондів за рахунок сплати останнім страхових внесків з метою захисту майнових інтересів у разі настання страхових випадків та поповнення цих фондів у процесі ефективного розміщення тимчасово вільних коштів на фінансовому ринку.

Р. Юлдашев та Ю. Тронін розробили “концептуальну модель поняття страхування”, у якій страхування розглядають як багатаспектне поняття і, зокрема [30, 15]:

- як систему економічних відносин, що виникають при створенні страховиком за рахунок страхових премій страхувальників страхового фонду і використання його для виплат страхових сум та страхових відшкодувань;
- вид діяльності страховика щодо створення та використання страхового фонду;
- вид бізнесу суб'єкта, що заснований на формуванні юридичною особою – страховиком страхового фонду, шляхом укладання договорів страхування, відшкодуванні збитків, що виникли при настанні страхових випадків, використанні тимчасово вільних коштів з метою отримання додаткового доходу;
- засіб захисту страхувальником своїх економічних інтересів за допомогою страхового полісу, що передбачає сплату страхових премій, формування страховиком за рахунок цих премій страхового та резервного фондів, відшкодування збитків у вигляді страхових сум і страхових відшкодувань.

Підсумовуючи вищезазначене, зауважимо, що завдяки системному опису предметної структури, сутності понять, що їй належать, та взаємовідносин між цими поняттями вченим вдалося змістовно і багатогранно розкрити поняття “страхування”.

Однак для глибшого розуміння економічної сутності страхування у контексті дослідження його концептуальних засад необхідно розглядати страхування з таких

позицій, як форма фінансового посередництва та метод нейтралізації ризиків.

По-перше, страхові компанії відіграють значну роль у стимулюванні господарської активності учасників ринкового середовища, яке створює конкурентне середовище, що викликає потужну психологічну мотивацію їх економічної діяльності. У такому аспекті страхування можна розглядати як форму фінансового посередництва, що забезпечує формування та цільове використання спеціальних грошових фондів, створюючи для всіх учасників рівні права, можливість отримати вигоду, надаючи впевненості у розвитку бізнесу.

По-друге, у ринкових умовах господарювання збільшується коло ризиків, посилюється їх вплив на підприємництво і життєдіяльність людини. Відповідно, з позиції управління ризиками, страхування як метод нейтралізації ризиків у всіх сферах життя та господарської діяльності забезпечує мобілізацію значного обсягу капіталу, що є вагомим джерелом компенсації можливих фінансових втрат у випадку настання ризикових подій.

Література

1. Шахов В. В. *Страхование*. – М.: Издательское объединение “ЮНИТИ”, 2000. – С. 6–17.
2. *Страховое дело: Учебник / Под ред. Л. И. Рейтмана*. – М.: Банковский и биржевой научно-консультационный центр, 1992. – 530 с.
3. *Потоцкий В. М. Краткий популярный курс страхования*. – Издание Главного правления Государственного страхования, 1924. – С. 6.
4. *Страховое дело: Учебник / Под ред. М. А. Зайцевой и др.* – Мн.: БГЭУ, 2001. – С. 6–49.
5. *Страховання: Підручник / Кер. авт. колект. і наук. ред. С. С. Осадець*. – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.
6. *Маркс К. Капитал*. – Т.2.
7. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.* – Т. 25. – Ч. 2. – С. 386.
8. *Мотылев Л. А. Государственное страхование в СССР и проблемы его развития*. – М.: Финансы, 1972. – 264 с.

9. Половинкин П. Д. Резервные фонды и воспроизводство в колхозах. – М.: Экономика, 1970. – 132 с.
10. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1947. – 282 с.
11. Wagner. *Der Staat und das Versicherungswesen*, 1881. – P. 6–9.
12. Schroder E.A. *Die politische okonomie*, 3 Aufl, 1897. – P. 261–262.
13. Waldheim H., *Stellung der Versicherung in der systematischen Volkswirtschaftslehre. "Zeitschrift für die gesamte versicherung – swissenschaft"*, 1926, В.26, Н.26. – P. 232–233.
14. Рыбников С. Страхование и его трактовка в "Капитале" К. Маркса // *Вестник государственного страхования*. – 1926. – №1. – С. 9–11.
15. Струмилин С. П. Процессы ценообразования в СССР // *Плановое хозяйство*. – 1928. – № 6. – С. 49.
16. Гварлиони Т. Е. *Дискуссионные вопросы теории страхования* // *Финансы*. – 1998. – № 9. – С. 45.
17. Коньшин Ф. В. *Государственное страхование в СССР и проблемы его развития*. – М.: Финансы, 1972. – С. 11–13.
18. *Фонд государственного страхования в СССР / Под ред. Плешкова А. М.* – М.: "Финансы и статистика", 1984. – 182 с.
19. *Энциклопедический словарь*. – Т. 2. – М., 1964. – С. 454.
20. Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Сможенко Т. С. *Фінансовий словник*. – 3-тє вид., випр. та доп. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2000. – 587 с.
21. Закон України "Про внесення змін до Закону України "Про страхування" від 4.11.2001 року // Україна. – *business*. – Жовтень. – 2001.
22. Юрченко Л. А. *Финансовый менеджмент страховика*. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – С. 10.
23. Штефюк П. Л., Штефюк Т. Ю. *Страхування: Навч. посіб.* – Чернівці: Прут, 2001. – С. 6.
24. Воблый К. Г. *Основы экономики страхования*. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 238 с.
25. Внукова Н. М. *Практика страхового бизнеса*. – К.: Либра, 1996. – 216 с.
26. Шахов В. В. *Страхование: Учебник для вузов*. – М.: ЮНИТИ, 2001. – 311 с.
27. Ермошенко А. М. *Визначення поняття фінансової безпеки страховика та її категорій // Актуальні проблеми економіки*. – 2004. – № 4. – С. 46–51.
28. Заруба О. Д. *Страхова справа: Підручник*. – К.: Товариство "Знання", КОО, 1998. – 321 с.
29. *Страховое дело в вопросах и ответах: Учеб. пособие / Сост. М. И. Басаков*. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – С. 13.
30. Юлдашев Р. Т., Тронин Ю. М. *Российское страхование: системный анализ понятий и методология финансового менеджмента*. – М.: Анкил, 2000. – 448 с.